

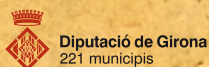
ELS HISPANO JUEUS DEL MARROC

Comissaris:
Miguel de Lucas i Esther Bendahan

Girona, de juliol a novembre de 2011
Museu d'Història dels Jueus

**PATRONAT
CALL DE GIRONA**

ELS HISPANOJUEUS DEL MARROC

Perdut i recobrat, el món de la diàspora sefardita cap al nord d'Àfrica brilla per la singularitat dels seus antecedents històrics, la seva identitat forjada de múltiples influències i el seu caliu en comunitats de tot el món. Durant segles de llunyania amb l'Espanya peninsular, les comunitats sefardites del Marroc van enriquir la seva arrel hispana i la seva devoció jueva amb el poderós context local. D'aquest gresol va emergir una cultura fascinant amb expressions en la litúrgia, en la llengua, en el folklore, en la gastronomia.

Amb aquesta exposició, Casa Sefarad-Israel desitja retre homenatge a tots aquells que durant segles van conservar la memòria i l'afecte envers Espanya, envers Sefarad. Sans i bons, rics i vàlids, justos i complits.

Agraïments: Jacobo Israel (textos basats en la seva obra *Los judíos hispano-marroquíes*), Pinhas Bendahán, Mari Cohen, Família de Fortu Chocrón, Eva Benatar i família, Vicky Benhamú, Moshé Benarroch, Katy Saba, Família Querub i Nicole Mischel Morelly.

Espanya i el Marroc

La primera vinculació entre ambdues bandes de l'estret de Gibraltar va tenir lloc l'any 68, quan Roma va unificar la Mauritània Tingitana (el Marroc) i la Bètica (sud d'Hispania) i va anomenar al conjunt Hispania Transfretana.

Un altre exemple de vinculació va tenir lloc el 931, quan Abderraman III va incorporar el nord del Marroc al Califat de Còrdova.

L'any 1069 els almoràvits comandats per Yusuf ben Tashfin van conquerir Fes i van continuar l'avanç cap al nord fins a creuar l'estret l'any 1086; això també va passar un segle després amb l'expansió almohade.

Una mateixa autoritat controlava de nou ambdues bandes de l'estret, però en aquesta ocasió el poder provenia del sud.

A partir del segle XV la història del Marroc esdevé l'escenari de les ambicions de les grans potències atlàntiques i mediterrànies de l'època: Portugal i Espanya en la zona occidental i Turquia en l'oriental.

Entre 1859 i 1860 va tenir lloc la guerra hispanomarroquina, en què els espanyols conqueriren temporalment Tetuan. Aquest conflicte va escenificar el retrobament entre Espanya i els hispanojueus del Marroc.

Els forasters

Al Marroc hi havia una població jueva autòctona, coneguda com *toixabim*, a la qual els hispanojueus anomenaren els forasters. La seva implantació al país era alguns segles anterior a l'arribada dels àrabs i, per descomptat, a la dels jueus espanyols.

Un dels possibles orígens dels *toixabim* serien les tribus perdudes després de la destrucció del regne d'Israel pels assiris l'any 721 a.C.

Es té notícia de regnes berbers judaïtzats com el de la tribu Djerawa, els reis de la qual, Qoceila i la Cahena, van aturar l'avanç inicial dels àrabs a la zona a finals del segle VII. Al llarg d'aquest segle, la intolerància dels reis visigots va fer que molts hebreus creuessin l'estret i s'establissin al Marroc.

Idris I, de la dinastia idríssida, va aprofitar el suport de les tribus berbers jueves per derrotar els abbàssides l'any 788; després les va trair en obligar-les a convertir-se a l'islam i, en no aconseguir-ho, les va sotmetre a l'estatut de la *dhimma* que consagrava la inferioritat legal dels jueus.

L'avanç dels almohades a mitjan segle XII va ser nefast per als jueus del Marroc i de la Península. Maimònides n'és el millor exemple, ja que va haver d'abandonar la seva Còrdova natal; el periple de la seva família i el de moltes altres els va portar a establir-se temporalment a Fes.

Després de les matances a les jueries espanyoles iniciades el 1391, molts jueus van emigrar al nord d'Àfrica, fet que hi va generar una protopoblació hispanojueva.

Després de l'arribada dels hispanojueus, molts forasters van ser assimilats. En qualsevol cas, es va mantenir una població jueva rural *toixabim* que va habitar en diferents cabiles fins ben entrat el segle XX. Així, el 1940 al protectorat espanyol hi vivien entorn de mil forasters.

Història dels hispanojueus del Marroc

Els jueus expulsats d'Espanya i Portugal —anomenats *megoraixim*— van desenvolupar al Marroc una cultura pròpia a partir de la seva herència. En són exemples la *khaketia* —llengua judeohispànica amb préstecs locals— el folklore, el dret de família i els costums dels jueus de l'Espanya medieval.

Altres sefardites van anar arribant al Marroc abans de l'expulsió: el 1479 amb l'establiment de la Inquisició a Sevilla, el 1487 amb la conquesta de Màlaga i el 1490 després de la conquesta d'Almeria.

Encara que els primers contingents arribaren a partir de 1479, les onades principals de l'expulsió d'Espanya i Portugal, conseqüència de l'edict de 31 de març de 1492, van ser quatre:

- 1492: expulsats procedents d'Espanya
- 1493: jueus espanyols procedents de Portugal
- 1496-7: jueus de Portugal
- 1498: jueus de Navarra

En el trasllat van patir nombrosos abusos per part de cristians i musulmans. Molts van morir enmig de terribles patiments i d'altres, que no ho van poder resistir, optaren per tornar a la Península i fer-se cristians.

En els segles XVI i XVII els hispanojueus van viure principalment en zones rurals i en ciutats sota control musulmà com Tetuan, Xauen i Alcazarquivir. Des de finals del segle XVII es van instal·lar també en ciutats com Tànger, Larraix i Arcila, que els musulmans van recuperar d'Espanya i Portugal.

En els primers anys del segle XIX els hispanojueus van intentar alliberar-se de la *dhimma* i, en no aconseguir-ho, van tenir dues alternatives: l'emigració o l'apropament a les potències occidentals.

La guerra hispanomarroquina va suposar un redescobriment mutu entre Espanya i els hispanojueus del Marroc.

El protectorat espanyol

La Conferència Internacional d'Algesires, celebrada el 1906 per tal de resoldre l'anomenada "primera crisi marroquina", va assignar a Espanya la responsabilitat d'exercir un protectorat a la zona nord del Marroc. Aquest protectorat es va iniciar oficialment el novembre de 1912 i va finalitzar l'abril de 1956.

En aquell temps, la situació dels jueus va millorar de manera ostensible, sobretot la de la burgesia que va constituir l'estament industrial i comercial de les ciutats del protectorat. A diferència de la zona francesa, durant la Segona Guerra Mundial al protectorat espanyol no es van promulgar lleis antisemites.

El cens de jueus al principi del protectorat era de 8.515 i a la seva fi les xifres eren molt similars (7.872). Malgrat tot, hi va haver una punta poblacional màxima de 14.734 l'any 1940.

Tetuan

La ciutat de Tetuan, recentment creada, es va consolidar gràcies a l'aportació poblacional dels expulsats d'Espanya i Portugal. Va estar sota control espanyol en dos moments històrics: entre 1860 i 1862 arran de la guerra hispanomarroquina i en el període del protectorat.

La població jueva va anar augmentant malgrat els impostos abusius i episodis dolorosos com el saqueig de la juevia de la ciutat per tropes cabilenques el 1790, en què es van cometre crims atroços.

A principis del segle XIX, els jueus van haver d'abandonar la seva juevia i s'hi va construir una mesquita. Van ser real·lotjats en un lloc pitjor i més petit, fet que va provocar amuntegament i augment de l'emigració.

El 1860 els espanyols conquereixen Tetuan i hi romanen durant dos anys. Aquest fet va canviar radicalment el món dels hispanomarroquins, ja que aleshores es va iniciar la "rehispanització" de la llengua i dels costums.

Els anys següents a la presència espanyola, l'escassetat d'horitzons i les dures condicions de vida van fer que l'emigració tetuanenca continués incessant cap a Tànger, Orà i Amèrica Llatina. Pels volts de 1880 una família tetuanenca, els Pinto, dedicada a la pastisseria, es va instal·lar a Sevilla gràcies a un permís reial.

El cens de jueus a la ciutat de Tetuan en començar el protectorat era de 4.250. El 1940 s'arriba a una xifra de 8.000, que a partir d'aleshores només fa que decreixer per l'emigració a Tànger, a Amèrica Llatina i al nou Estat d'Israel.

Tànger

Tànger va ser portuguesa des de 1471 fins a 1661, quan va passar a control britànic. Aquests la van abandonar el 1864 i aleshores va passar a control marroquí. Hi va romandre excepte en el període d'estatut internacional i ocupació espanyola durant la Segona Guerra Mundial.

En estar sota control lusità, Tànger no va ser un port d'acollida per als expulsats d'Espanya i Portugal. Durant el període britànic hi van arribar nombrosos jueus, per la llibertat de culte que es va instaurar a la ciutat. Amb la restauració marroquina en va seguir augmentant el nombre.

Tànger va ser el lloc on, a mitjan segle XIX, els jueus van començar a exercir els seus drets, en especial la llibertat d'opinió, amb la creació de periòdics per primera vegada al Marroc.

El gener de 1906, després de la conferència d'Algesires, es consagra el control de la ciutat per part de les autoritats estrangeres que hi resideixen. El desembre de 1923 s'estableix l'Estatut de la Zona Internacional de Tànger que va ser vigent fins l'octubre de 1956.

El 1940, en el context de la Segona Guerra Mundial, Espanya va ocupar la Zona Internacional de Tànger i la va abandonar el 1945. En aquella època la ciutat va veure arribar nombrosos refugiats de l'Europa nazi.

El 1923 vivien a Tànger 10.000 jueus. El 1956, en el moment de la independència, el seu nombre arribava a 17.000; a partir d'aleshores es va iniciar una contínua disminució, fins al punt que actualment amb prou feines superen el centenar.

Larraix

Larraix va estar sota control espanyol en dos moments històrics: entre 1610 i 1691 i en el període del protectorat. Quan la ciutat va ser lliurada als espanyols el 1610, l'intermediari que va rebre la plaça va ser el jueu Salomó Pariente, que s'hi va instal·lar.

Larraix va ser un lloc d'acollida de sefardites des del primer moment, si bé el seu lliurament a Espanya el 1610 va forçar la sortida cap a altres llocs. Quan els alauites la reconquereixen el 1691 s'hi instal·la també una nova comunitat jueva.

En iniciar-se el protectorat, el 13,7% de la població de Larraix era jueva. Durant la major part del protectorat es va mantenir una xifra propera als 2.500.

En aquell període, Larraix va ser un important centre militar, ramader i pesquer, amb aeròdrom i línia aerpostal amb Sevilla.

Entre 1920 i 1930 va existir un equip de futbol dels jueus de Larraix anomenat Els Macabeus.

24 - LARACHE. — Torre del Judío.

Lleis i litúrgia

El patiment de l'expulsió i del trasllat explica que els hispanojueus acceptessin com un mal menor les regles de la *dhimma*, que reconeixien el seu dret a l'existència i els atorgaven total autonomia comunitària, religiosa i judicial. Tanmateix, aquest estatut legal els condemnava a una situació de menyspreu social i impedia el desenvolupament dels seus drets com a ciutadans.

La *dhimma*, que ja s'aplicava als *toixabim*, té les seves arrels en l'anomenat pacte d'Omar. Consistia en dotze regles. La violació de les sis primeres comportava pena de mort i apropiació de béns:

1. Burlar-se de l'Alcorà o falsificar-lo
2. Parlar amb menyspreu o insultar Mahoma o l'Islam
3. Tenir relacions sexuals amb una musulmana
4. Intentar desviar un musulmà de la seva fe
5. Ajudar els infidels en la guerra contra els musulmans
6. Portar armes

En les sis següents hi havia obligacions i prohibicions, i infringir-les es penava amb càstigs corporals i pecuniaris:

1. Pagar l'impost de submissió
2. Portar una vestimenta distintiva
3. Construir habitatges i llocs de culte de menor alçada que els dels musulmans
4. No practicar els seus ritus ni consumir alcohol públicament
5. No enterrar els seus morts amb lamentacions o oracions en veu alta
6. No posseir o muntar animals nobles com el cavall

Els exiliats d'Espanya van portar les seves lleis i costums, que continuen fins avui dia en totes les comunitats sefardites que comparteixen el mateix origen.

Els anys 20 es va crear l'Alt Tribunal Rabínic del Protectorat, que consagrava una jurisdicció religiosa pròpia.

Llengua i folklore

Al igual d'altres comunitats sefardites, com les de l'antic Imperi Otomà, es va mantenir l'espanyol portat d'Espanya, mentre que l'àrab només es parlava en les relacions comercials. Amb el temps, la llengua dels hispanojueus va adquirir característiques especials: a la llengua espanyola es van afegir préstecs de l'àrab i de l'hebreu i aleshores es va forjar la *khaketia*.

Amb la influència política, cultural i lingüística d'Espanya i França a partir de la segona meitat del segle XIX, la *khaketia* es va anar perdent i adaptant a l'espanyol actual; va quedar únicament enregistrada a la memòria col·lectiva, als refranys i al cançoner popular. Es segueixen utilitzant textos en *ladino* ocasionalment a la litúrgia sinagoga.

La *khaketia* expressa els sentiments humans amb especial tendresa:

"mi güeno, mi bien, mi rey..."
"Me vaya capará por ti"
"escapado de mal"
"no vea mal en tus ojos"
"tu boca en los cielos"
"dulce lo vivas"
"mi rey, mi alzófar"

Pel que fa a la vestimenta, les peculiaritats eren molt accentuades: "Vestía Salomón su traje berberisco, compuesto de holgados zaragüeles, (pantalons molt amples, tancats per sota dels genolls) un ceñido chaleco de color oscuro, abrochado hasta el cuello..." (Isaac Benarroch Pinto).

Aviat els jueus es van adaptar als costums de la modernitat; mantenint les seves tradicions, el seu oci era molt similar al dels altres espanyols.

Societat, esport i oci

Les comunitats hispanojueves del Marroc eren riques en expressions de cultura i d'oci. Organitzacions recreatives, esportives, caritatives, així com casinos i estadis esportius, vertebraven l'esbargiment dels seus habitants.

L'esport era també un motiu de trobada; el futbol i les curses de braus congregaven el major nombre d'assistents.

A Tànger, Tetuan i altres ciutats es van desenvolupar costums europeus: a més de les festivitats religioses s'organitzaven nombroses festes i balls en llocs indicats per a aquests esdeveniments, com els casinos. Era habitual la presència de nombrosos artistes de Hollywood, fet que provocava un enrenou normal a les ciutats.

Gastronomia

"... Se preparan también algunos flanes demasiado azucarados, con leche de coco. Pero es una rara fantasía. Al Tetuán judío no le gusta mucho la crema y la mantequilla, la crema y la mantequilla que no se puede saborear sin pecar después de un plato de carne" (Blanche Bendahan, *Mazaltov*).

En aquestes comunitats es mantenen les normes del caixer, lleis que regulen els aliments permesos per les lleis jueves i la seva elaboració, i s'hi trobaven moltes facilitats per al seu consum. Proliferaven les botigues especialitzades i la població coneixia bé les regles.

Es produeix el que es pot anomenar una cuina de fusió, entre els plats espanyols tradicionals i les sabors i aromes marroquines.

Un dels plats més tradicionals dels hispanomarroquins és l'adafina, guisat que es feia escalfar en un forn comú o a les llars en un forn encès tot el dia, i compost principalment per patates, ous i cigrons. Aquest plat, semblant a l'escudella o al *cocido madrileño*, es consumia el dissabte.

FIYUELAS (FULLOLES)

Recepta de la Sra. Hadra, del llibre *Dulce lo vivas* d'Anita Bensadón:

Ingredients:

- 2 ous
- 2 closques d'ou amb oli d'oliva de 0,4º
- 1 closca d'aigua
- 1 closca amb aigua de tarongina
- Suc de mitja llimona
- Un pessic de sal
- Llevat Royal (1/2 culleradeta)
- 400 g. de farina

Elaboració:

Barrejar els ous, l'oli, l'aigua de tarongina i la sal. Afegir la farina fins formar una massa homogènia. Estirar diverses vegades amb el corró o amb la minadora, mentre afegim farina poc a poc fins que la massa quedi compacta. Fer l'última volta més fina. Tallar la massa en tires estretes d'uns 4x30 cm. Introduir la tira de massa entre les dues punxes d'una forquilla amb una mà i, amb l'altra, subjectar l'altre extrem de la tira. La massa es va fregint i enrotllant a la forquilla i pren forma de flor. Una cop fregides, es passen per l'almívar.

Almívar:

- 2 vasos de sucre
- 1 vas d'aigua
- 1 llimona amb pela (tallada en quatre)
- 4 cullerades de mel

Posar tots els ingredients en un cassó. Bullir fins que faci fils.

Matrimoni

Les noces jueves comporten, a més del seu aspecte festiu, elements contractuals d'efecte civil: els contraents acorden un contracte, la quetubà, que en molts casos s'ornamenta i en què s'estipulen els drets i obligacions de la parella, incloses les indemnitzacions que l'espòs deu a l'esposa. Els matrimonis jueus del nord del Marroc s'estipulen segons les lleis (*taqqanot*) de Castella. Les *taqqanot* són legislacions rabíniques segons usos i costums que s'apliquen a àmbits diversos.

A les comunitats sefardites del nord del Marroc, els casaments se celebraven durant diverses jornades. Hi destaca allò que s'anomenava la "nit del drap" o "nit de berberisca", tres dies abans de la cerimònia: la núvia hi portava un vestit tradicional confeccionat en vellut amb brodats d'or i participava en una cerimònia on se la passejava tot cantant romances sefardites i cançons escaients en hebreu.

Cançó per a la núvia:

"Dice la nuestra novia como se llama la cabeza
no se llama cabeza sino campo espacioso
Ay mi campo espacioso
Dice la nuestra novia como se llama el cabello
No se llama cabello sino seda de labrar
Ay mi campo espacioso
Ay mi seda de labrar..."

(Cant de noces sefardita citat en el llibre de Sarah Leiboci *Nuestras bodas en Tetuán*)

Educació

El desenvolupament educatiu es va caracteritzar per una preocupació constant envers l'educació religiosa dels joves, als quals es preparava per celebrar la seva *bar mitsvà* als tretze anys. Els estudis rabínics es mantenien simultàniament a la incorporació del jove al món del treball. Els qui desitjaven accedir a estudis superiors havien de deixar les seves ciutats, fet pel qual molts decidien continuar de manera autodidacta.

La creació el 1860 de l'Aliança Israelita Universal a Tetuan va suposar una fita històrica. Va ser la primera escola d'aquest caire que es va crear al món, i es va fer a Tetuan el 1863 gràcies a la visió futurista i aperturista dels seus dirigents rabínics. Va suposar la incorporació de la dona a l'escola, l'ampliació d'estudis més enllà dels purament talmúdics, la unió entre diferents comunitats, però també l'avanç de la cultura francesa enfront de la tradició espanyola. Alguns alumnes d'aquesta escola van rebre ajudes de l'Aliança per formar-se en l'Escola Normal de París i exercir exitosament com a professors o directors en diferents capitals.

A cada localitat existien professors que donaven classes particulars als infants, a més d'escoles primàries de Talmud Torà (Iagdil Torà).

Sinagogues i altres llocs de culte

Les comunitats jueves hispanomarroquines mantenien estructures religioses tradicionals. Si bé es commemoraven les dates i festivitats jueves, les comunitats eren permissives i obertes. La seva religiositat es podia definir com un vincle social i cultural amb la tradició jueva, des del coneixement i la saviesa sense extremismes. En definitiva, convivia sense cap problema postures de compromís religiós divers i la seva trobada es produïa en les festivitats també de manera cultural i social.

En totes les ciutats es van anar construint nombroses sinagogues amb una arquitectura molt similar. L'*eikhal* de les sinagogues jueves, lloc on se situa qui dirigeix l'oració i els qui llegeixen la Torà, s'orienta cap a Jerusalem. Els rotllos de la llei es desen en una arca i es guarneixen, com els nuvis, amb velluts i or. Les sinagogues eren de mides diverses i totes elles tenien espais separats per a homes i dones.

"La semana, para el judío tetuaní, se dividía en unos días después del 'shabat' y otros antes del 'shabat'. Es así como desde el jueves por la mañana, ya se observaba en las callejuelas de su judería un verdadero movimiento de personas haciendo los preparativos para el gran día de la semana" (Abraham Botbol Hachuel, *El desván de los recuerdos*).

Economia

L'economia de les comunitats jueves del nord del Marroc estava principalment basada en el comerç. Hi sovintejaven les botigues de teles, sabates, i articles diversos, incloent-hi representacions de productes internacionals com ara cotxes o refrescos. El comerç era la activitat principal i es basava en la confiança, en una competència no agressiva en què s'intentava coordinar els productes per tal que no hi hagués un monopoli. Les empreses eren petites i familiars.

A mitjan segle passat, les famílies amb menys recursos enviaven els joves a llocs allunyats tot cercant-hi oportunitats: molts van marxar cap a l'Argentina, Veneçuela, Canadà, on van poder tirar endavant, fet que va suposar un al·licient per a l'emigració i, alhora, l'arribada de capital.

Organitzacions comunitàries

RELIGIOSES

Tribunal Rabínic de primera instància, presidit per un rabí a cada ciutat, el qual funcionava com a Jutjat i Registre Civil.

Alt Tribunal d'Apel·lació constituït per tres grans rabins amb seu a les capitals i jurisdicció en cadascuna de les zones (francesa, espanyola, i a Tànger amb un membre de les altres zones)

No s'ocupaven solament de temes religiosos (matrimoni, herència, divorcis) segons els cànons halàquics, sinó també de temes civils, ja que durant el protectorat espanyol tenien àmplia autoritat per intervenir judicialment, dictar sentències i fins per imposar sancions.

ADMINISTRACIÓ I ASSUMPTES SOCIALS

La junta directiva de la comunitat israelita de cada ciutat s'ocupa de la imposició de gravàmens, els nomenament de rabins o la supervisió de les associacions benèfiques.

Les juntes directives eren escollides democràticament pels membres de cada col·lectivitat, seguint els estatuts vigents per al seu funcionament.

ASSOCIACIONS

- XEKH DEL BARRI Jueria (autoritat ciutadana del barri)
- BATE KENESSIOT (sinagogues i llocs de culte)
- IEIXIVOT (escoles talmúdiques d'estudis primaris i superiors)
- HEBRA CADIXA (vigilància a moribunds i honors fúnebres)
- ANIYIM I EBYONIM I EZRA (ajudes econòmiques a necessitats)
- MATERNAL (assistència a parteres necessitades)
- ASILS, HOSPITALS, PREVENTORIS INFANTIL
- MENJADOR I VESTIDOR
- MOHAR HABETULOT (ajudes a joves per a noces)
- BIKUR HOLIM (visites i ajudes a malalts)
- HAKHNASAT ORAKHIM (acollida i atenció de visitants forans necessitats)
- CERCLE RECREATIU I CASINO
- ORGANITZACIÓ SIONISTA KKL – KEREN HAYESOD (recaptació de fons Israel)

Els rabins que exercien com a jutges s'intitulaven *daian* (*daianim* en plural) amb facultats per a actuar com a jutges en temes religiosos, familiars, i socials, fins i tot amb litigants no jueus que prèviament acceptaven aquesta intervenció. També atorguen llicències de *xohetim* (escorxadors) *mohelim* (especialistes en circumcisions), carnisseries i expendedories d'aliments caixer.

A cada localitat hi havia nombrosos *xohetim*, particularment d'aviram, ja que les famílies compraven aus vives i les presentaven per al sacrifici ritual al *xohet*.

Diàspores

L'emigració va començar ser natural entre els hispanojueus del Marroc amb la conquesta de Gibraltar per part dels anglesos a principis del segle XVIII. La comunitat jueva gibraltarenya, establerta el 1714, té el mèrit d'haver estat la primera fundada per jueus hispanomarroquins fora del Marroc.

Brasil va ser també un destí principal des de finals del segle XVIII, principalment ciutats com Rio de Janeiro, Belém do Pará i Manaus. Els sefardites del Marroc van ser comerciants de cautxú, cacau i espècies i van tenir un paper rellevant en el desenvolupament de l'Amazonia.

Des de mitjan segle XIX, Algèria (en especial Orà) és també un destí de l'emigració dels hispanojueus del Marroc. A finals del XIX es generalitzen destins com Caracas, Buenos Aires o Iquitos al Perú.

La diàspora final es va dirigir principalment cap a Veneçuela i Espanya i, en menor quantitat, cap a Rio de Janeiro, Buenos Aires, Toronto, Mont-real, Israel i França. Les comunitats jueves espanyoles són fonamentalment filles d'aquesta diàspora final.

Encara que s'acostuma a veure la diàspora final com a resultat de la independència del Marroc, en realitat aquesta només va començar després del final de la Segona Guerra Mundial i de la creació de l'Estat d'Israel. Entre aquest fet històric esdevingut el 1948 i la independència del Marroc el 1956, 75.000 jueus ja havien abandonat el país amb destí a Israel. Tanmateix, només uns 3.000 eren hispanojueus, per la qual cosa no van crear-hi comunitats pròpies sinó que es van integrar amb els *toixabim*.

Després de la independència del Marroc es va prohibir que els jueus sortissin cap al nou Estat jueu. Com a reacció a aquesta mesura, es va iniciar un període d'emigració clandestina a través de vaixells que transportaven els jueus a ports europeus. Els sefardites van utilitzar aleshores una expressió per parlar dels seus parents a Israel: "... se ha ido a Jerez". A partir de 1961, les autoritats marroquines van consentir sortides organitzades.

La major intensitat migratòria es va produir entre 1956 i 1973, amb el resultat d'una reducció dràstica, en passar de 30.000 hispanojueus a una xifra que avui no arriba als dos centenars al nord del Marroc.

CEUTA

La plaça de Ceuta és portuguesa des de 1415 i espanyola des de la unió de les corones el 1580. Existia una comunitat jueva a Ceuta des del segle XI, però va desaparèixer després de la conquesta portuguesa.

Donat el seu caràcter de plaça portuguesa, pràcticament no hi van arribar expulsats d'Espanya i Portugal el 1492. Tanmateix, sí hi ha constància d'una jueria al segle XVII, en què vivia Salomó Pariente. Aquesta relativa tolerància va acabar el 1708, quan els jueus van ser expulsats de Ceuta, i no hi van tornar fins a mitjan segle XIX. El 1948 hi havia 70.000 habitants i 1.000 eren jueus.

MELILLA

Melilla és espanyola des de 1497. En 1864 la ciutat és declarada port franc i poc després s'hi instal·la un grup de jueus. El 1871 es concedeix per primera vegada la nacionalitat espanyola a un jueu melillenc: Abraham Azerad Menqualid.

Cap a 1880 hi havia vint famílies jueves, pràcticament totes d'origen tetuanenc, encara que algunes provenien de les cabiles rifenyas. En les primeres dècades del segle XX van anar arribant a la ciutat més jueus rifenys *toixabim* que no tenien ni cultura ni llengua espanyoles, però que les van anar adquirint. En els anys 40 molts jueus de Melilla van emigrar a la Península, a Veneçuela i a Israel.

Color de la piel: negro
 Ojos: negros
 Marcar: rojo
 Talla: 1 metro y 67 cms.
 Fecha particular: 19 de mayo y 19 de junio 1879
 Fecha del nacimiento: anterior
 D. M. N.º 3 Matricula N.º 807 Oficina
 Residencia de Capital 27 de julio 1879.
 y en actual domicilio en Nicaragua
 Profesión o servicio
 Puesto o departamento
 Causel, policía o militar
 Ciudad, patria, localidad, país o isla Tanger
 Cielo (H) 19
Totigag
Leon Gilban
 en el mes de agosto
 Lugar y fecha de expedición
Tobasco, Nicaragua
17 junio 1879
Manuel M.
 Jefe de la Legación Española.
 (1) Debe llenarse con sus datos.
 En caso de no haberlos, con los suministrados.
 (2) Si el sujeto es de la familia, nombre de la tía, abuela o antepasados.
 (3) Si el sujeto es extranjero, nombre de la tía, abuela o antepasados.

REPUBLICA ARGENTINA

Distrito

Oficina consular de *Car. 124, 119.00, Marruecos*

Matrícula (indicada) N° *590557*

Ciudad de *1878*

Libreta de inscripción del ciudadano

EL PAS, Leon

nacido el *6 Enero* de *1878*
en *Tanger (Marruecos)*

Leone

REPUBLICA ARGENTINA

Cognoms jueus hispanomarroquins

Abecasis, Abejzer, Abensur, Abitbol, Aboab, Abudarham, Abuzaglo, Adahán, Acrich, Aflalo, Ajuelos, Almosnino, Amar, Amráim, Amselem, Anahory, Anidjar, Anqawa, Arrobas, Asayag, Asebag, Aserraf, Assayag, Assor, Atías, Attia, Attias, Azagury, Azancot, Azerad, Azuelos, Azulay.

Barcesat, Barchilón, Barugel, Belilty, Belisha, Benacerraf, Benady, Benadiba, Benaim, Benalal, Benamor, Benarroch, Benasayag, Benasuly, Benassayag, Benatar, Benayón, Benchaya, Benchetón, Benchetrit, Benchimol, Bencid, Bendahán, Bendayán, Bendelac, Bendrao, Beneish, Belelbás, Belelbaz, Bengio, Bengualid, Benguigui, Benhamón, Benhamu, Benider, Beniflah, Benitah, Benlolo, Benlisha, Benmalcá, Benmamán, Benmergui, Benmusa, Benmuyal, Benoliel, Benolol, Benros, Bensabat, Bensadón, Bensasón, Benseton, Bensimón, Bensliman, Bensusán, Bentata, Bentolila, Benudiz, Benyamín, Benyunis, Benzadón, Benzaquén, Benzecri, Benzimra, Berdugo, Bergel, Berros, Betan, Bibas, Binyamín, Bitan, Biton, Bohbot, Botbol, Botbot, Buzaglo.

Carciente, Caro, Castiel, Cazes, Chocrón, Cohén, Corcía, Coriat, Crespín, Crispín, Cuby. Dahán, Danan, Dabella, Davela, Delmar, Deluya, Dondon.

Eddahan, Ederhi, Edery, Elbas, Elbaz, Elhadad, Elkoby, Elmaleh, Emergui, Emquies, Esaguy, Esebag, Essayag, Essebag, Ettedgui, Eturjman, Ezagury, Ezaui.

Farache, Foinquinos, Gabay, Gabbay, Gabizon, Garzón, Gibre, Gozal, Guahnich, Güitta. Hachohen, Hachuel, Hadida, Halevi, Haligua, Haserfaty, Hasin, Hassán, Hayim, Hayon. Israel.

Jalfón, Knafo, Lancrí, Laredo, Lasry, Levi, Levy, Lezra, Loya.

Macías, Malcá, Malqui, Mamán, Marques, Marrache, Medina, Melul, Mergui, Meshali, Monsonego, Morely, Moryusef, Murcian, Murciano.

Nahmías, Nahón.

Obadía, Ohayon, Ojuelos, Osiel.

Palache, Pariente, Pérez, Pilo, Pimienta, Pinto.

Querub.

Ribbi, Rofé, Roffé, Ruah, Rute.

Sabah, Sabbah, Salama, Sananes, Saraga, Sason, Schiriqui, Serfaty, Serrulla, Serruya, Shriqui, Siboni, Sicsú, Sonogo, Soto, Sultán, Susana.

Tangir, Tapiero, Taurel, Tobelem, Tobi, Toledano, Tordjman, Truzman.

Uziel.

Wahnon, Wahnich, Wizman.

Zafrani, Zamirro, Zrihen.

PATRONAT
CALL DE GIRONA

